

Bedî' İliminde Eş Seslilik, Ses Özdeşliği ve Ses Benzerliği İle İlgili Söz Sanatları

The Rhetoric Figures Related to Homophony, Same Pronunciation and Sound Similarity in the 'İlm al- Badî'

Ahmet GEZEK*

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye.

E-mail: ahmetgezek02@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5941-9533>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Ahmet GEZEK,
Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye.

Submission/Başvuru:

18 Mart/March 2024

Acceptance /Kabul:

10 Mayıs/May 2024

Citation Atfı/:

GEZEK, Ahmet. "Bedî' İliminde Eş Seslilik, Ses Özdeşliği ve Ses Benzerliği İle İlgili Söz Sanatları." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 7, no. 1 (2024): 61-82.

Öz

Hicri yedinci yüzyıldan sonra klasik dönem tasnifinde bedî' ilminin, mana ve lafızla (söyleyişle) ilgili söz sanatları olarak iki kısımda değerlendirilmesi yaygındır. Lafızla ilgili sanatların kapsamı bir müelliften diğerine bazı farklı sanatları içinde barındırır da bu sanatlar genel anlamda kelime tekrarı, kelimelerin yer değiştirmesi, bir kelimenin ibaredeki başka bir kelimedenden türetilmesi, eş seslilik, ses özdeşliği ve ses benzerliği gibi konuları içerir. Çalışmamızda, lafızla ilgili sanatlar içerisinde eş seslilik, ses özdeşliği ve ses benzerliği ile ilgili olanlara yer verilmiştir. Bu açıdan konu incelendiğinde, cinâsın bazı alt başlıklarının eş seslilikle, bazısının ses özdeşliğiyle, bazısının da ses benzerliğiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Şöyle ki; cinâs-ı tâm'ın alt başlıklarından cinâs-ı mümâsil'de eş sesli sözcükler bulunmaktadır. Cinâs-ı müstevfâ ve cinâs-ı mürekkeb sanatlarında, telaffuzları aynı olduğu için iki kelime veya ifade arasında ses özdeşliği vardır. Ses benzerliğiyle ilgili söz sanatları; cinâs-ı gayr-ı tâm, seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem'dir. Araştırmamızda, lafızla ilgili söz sanatlarının iki önemli konusu cinas ve seci ile ilgili farklı bir perspektif sunulmuş ve telaffuzla ilgili bu sanatların daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Yapılan araştırmada, lafızla ilgili bedî' sanatlarını eş seslilik, ses özdeşliği ve ses benzerliği açısından ele alan çalışmaya rastlanmamasının konuyu daha önemli hale getirdiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bedî' ilmi, cinâs, seci', lüzûm-ı mâ lâ yelzem, tasnif.

Abstract

In the classification of the classical period after the seventh century of the Hijri, it is common to evaluate the 'İlm al-

badī' in two parts: the figures of speech related to meaning and the figures of speech related to pronunciation. Although the scope of the figures of speech related to pronunciation includes some different arts from one author to another, these arts generally include topics such as word repetition, substitution of words, derivation of a word from another word in the phrase, homophony, same pronunciation and sound similarity. In our study, among these figures of speech, those related to homophony, same pronunciation and sound similarity are included. When the subject is examined from this perspective, it has been determined that some subheadings of the jinās (pun) are related to homophony, some to the same pronunciation, and some to sound similarity. Namely, there are homonyms in jinās al-mumāthil, one of the subheadings of jinās al-tām (full pun, alliteration). In jinās al-mustawfā and jinās al-murakkab, there is sound identity between two words or expressions because their pronunciation is the same. The figures of speech related to sound similarity are jinās gayr tām (incomplete pun), saj' (assonance) and the luzūm mā lā yalzam. In our research, it is aimed to better understand the subject by presenting a different perspective on jinās and saj', two important issues of figures of speech related to pronunciation. It is thought that the fact that there is no study dealing with figures of speech of al- badī' related to the wording in terms of homophony, same pronunciation and sound similarity makes the subject more important.

Keywords: 'İlm al- badī', jinās, saj', luzūm mā lā yalzam, classification.

Extended Abstract

In the seventh century Hijri, Abū Ya'qūb al-Sakkākī (d. 626/1229) classified the 'İlm al- Badī' as the third part of the 'İlm al-Balāgha, separating it from the 'İlm al-Ma'ānī and 'İlm al- Bayān in his book Miftāḥ al-'Ulūm. In this classification, he divided 'İlm al- Badī into two parts: figures of speech that beautify the meaning and figures of speech that beautify the words. Khaṭīb al-Qazwīnī (d. 739/1338), who developed this classification a century after al-Sakkākī, made some additions to the figures of speech related to wording. Figures of speech related to words include topics such as word repetition, substitution of words, derivation of a word from another word in the phrase, homophony, same pronunciation and sound similarity. In our study, among these figures of speech, those related to homophony, same pronunciation and sound similarity are included, and other figures of speech related to pronunciation are excluded from the scope. When the subject is examined from this perspective, it has been determined that some subheadings of the jinās (pun) are related to homophony, some are related to the same pronunciation, and some are related to sound similarity.

Namely, in jinās al-mumāthil, one of the subheadings of jinās al-tām (full pun, alliteration), words that are the same in terms of pronunciation are the same in terms of being nouns, verbs and letters. In jinās al-mumāthil, which occurs in homophones, there is no connotation (duplication of meaning) or metaphorical meaning arising from two identical words, and the words have two different meanings that are accepted as basic.

Since homonymous words are used in these types of jinās (puns), the jinās al-mumāthil is in the section related to homonyms. There is no homonym in the other parts of the jinās al-tām (full pun), that is jinās al-mustawfā and jinās al-murakkab.

There is a same pronunciation between the two words or expressions. Because in the *jinās al-mustawfā*, two words that are the same in terms of the number of letters, letter type and letter arrangement, differ from each other in terms of whether they are nouns, verbs or letters. The *jinās al-murakkab* is when one side or both of two words consist of two words. In addition, these two sides are the same in terms of diacritic, number of letters, letter type and letter arrangement.

The figures of speech related to sound similarity are *jinās ghayr tām* (incomplete pun), *saj'* (assonance) and the *luzūm mā lā yalzam*. The sound similarity occurs between two words in the *jinās ghayr tām*, and in the *fāşıla* (last words in a phrase, sentence or phrase in prose expressions) in the *saj'* and *luzūm mā lā yalzam*. Sound similarity in words is the difference in one of the two words in terms of diacritic, number of letters, letter type and letter order. Sound similarity in the *fāşıla* occurs when a letter at the end of the *fāşıla* is the same in two or more words, as in *saj'*, or when the previous letter, letters or diacritics are the same in addition to the letters at the end of the *fāşıla*, as in *luzūm mā lā yalzam*.

The *jinās ghayr tām* is divided into subheadings. In *jinās ghayr tām*, the different letters in two words become *jinās al-muḍāri'* or *jinās al-lāḥiq*, depending on the closeness and distance of the utterance of the letter in the mouth. When the number of letters in two words is different, it is called *jinās al-nāqıŝ*, when there is a difference in the diacritic in two words, it is called *jinās al-muḥarraf*, when there is a difference in the order of letters between two words, it is called *jinās al-qalb al-kull* or *jinās al-qalb al-ba'd*.

According to the majority of rhetoric writers, *Saj'* (assonance) is divided into three parts: *al-muḥarraf*, *al-muraşşa'* and *mutawāzī*. *Al-saj'* *al-muḥarraf* means that the meters in two or more *fāşıla* are different from each other, but their last letters (*rawīs*) are the same. *Al-saj'* *al-muraşşa* means that the meter in the words, the last letter in the *fāşıla*, and the last letter of the words before the *fāşıla* (all or most) are compatible and the same. *Al-saj'* *al-mutawāzī* means that the meters and last letters (*rawīs*) in two or more *fāşıla* are the same. *Luzūm mā lā yalzam* is a figure of speech that depends on the *saj'*, and the *saj'* is found where the *luzūm mā lā yalzam* is located. However, where the *saj'* is located, there may not be *luzūm mā lā yalzam*.

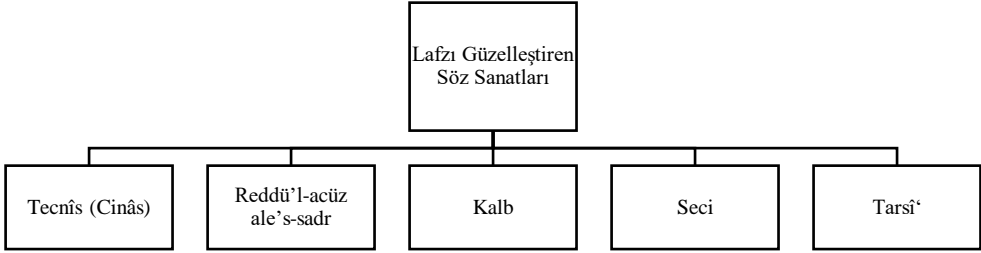
In our research, figures of speech related to sound/pronunciation that occur without the influence of the meaning of a word in the phrase were gathered and a new classification was made. It is aimed to better understand the subject by presenting a different perspective on *jinās* and *saj'*, two important issues of figures of speech related to pronunciation. . It is thought that the fact that there is no study dealing with figures of speech of *al-badī'* related to the wording in terms of

homophony, same pronunciation and sound similarity makes the subject more important.

Bedî' İlmünde Eş Sesslilik, Ses Özdeşliği Ve Ses Benzerliği İle İlgili Söz Sanatları

GİRİŞ

Hicri yedinci yüzyılda Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm* eserinden sonra bedî', belâgat ilminin üç bölümünden biri haline gelmiş ve Sekkâkî bu ilmi muhassinât-ı ma'neviyye ve muhassinât-ı lafziyye olarak iki kısma ayırmıştır. Muhassinât-ı ma'neviyye, mana ile ilgili söz sanatları olup muhassinât-ı lafziyye, lafızla/söyleyişle ilgili söz sanatlarıdır.¹ Sekkâkî, kendisinden önceki belâgat müelliflerinden farklı olarak lafızla ilgili söz sanatlarını bedî' ilmi içinde lafzî güzelleştiren sanatlar başlığında toplamıştır.²

Bu sanatlardan ilki olan cinâsın bazı alt başlıkları eş sesslilik, bazısı ses özdeşliği, bazısı ise ses benzerliği ile ilgili durumu ifade etmektedir. Seci ve tarsî' sanatlarında benzer şekilde ses benzerliğine dayalı olarak söz güzelleşmektedir. Reddû'l-acûz ale's-sadr'da, ibaredeki bir kelimenin anlamıyla bağlantılı olarak kelime tekrarı veya benzerliği söz konusu olmakta, tersten okunduğunda harflerin aynı kelimeye işaret etmesi demek olan kalb'de ise eş sesslilik veya ses benzerliği bulunmayabilmektedir.

el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa ve *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserlerinde Sekkâkî'nin metodunu takip edip geliştiren Hatîb el-Kazvîni'ye göre (ö. 739/1338) lafızla ilgili söz sanatları şunlardır:³

¹ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 2. bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 423.

² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429-432.

³ Celâlüddîn Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 288-300; Celâlüddîn Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 131-139.

Yukarıda zikredildiği üzere cinas bazen eş sesli, bazen ses özdeşliği, bazen de ses benzerliği olan kelimeler arasında olmaktadır. Seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatlarında da ses benzerliği vardır. Reddü'l-acüz ale's-sadr'da, ibaredeki bir kelimenin etkisiyle kelime tekrar edilmekte veya türetilmektedir. Teşrî', beytin birden çok vezin ve kâfiyeyle; müvâzene ise fâsıların (nesir ifadelerde tamlama, cümle veya ibaredeki son kelimelerin) aynı vezinde gelmesiyle ilgilidir. Kalb'de eş seslilik ve ses benzerliği bulunmayabilmektedir.

Günümüz belâgat kitaplarının çoğunda Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvîni'nin bedî' ilmindeki lafız ve mana taksimi esas alınmış⁴ fakat lafız ile ilgili sanatlar içinde eş sesli (sesteş), ses özdeşliği ve ses benzeşmesi ile ilgili olanların ayrı bir kategori olarak değerlendirilmediği anlaşılmıştır. Türkçe edebi ifadeler merkeze alınarak yazılan *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* adlı eserinde Yekta Saraç lafızla ilgili sanatları; ses tekrarı ve benzeşmesine dayalı sanatlar ve kelime tekrarı dayalı sanatlar olarak iki kısma ayırmıştır. Saraç'a göre ses tekrarı ve benzeşmesine dayalı sanatlar cinas, iştikâk, seci ve irsâd; kelime tekrarı dayalı sanatlar reddü'l-acüz ale's-sadr ve akis'tir.⁵ Bu çalışmada Saraç'tan farklı olarak eş seslilik, ses özdeşliği veya ses benzeşmesi ile ilgili sanatlar konu edilmiştir. Tespit edilenler; cinas, seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem olup bu sanatlar yeni bir tasnif yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

⁴ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-Beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.), 325-335; Alî Cârîm ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha: el-Beyân el-me'ânî el-bedî'* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 263-272; Abdülazîz Atûk, *fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, t.y.), 195-241; Ahmed b. Mustafa Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa -el-Beyân-el-Me'ânî-el-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1993), 354-365; Abdurrahmân Hasen Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve funûnühâ* (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1996), 2:503-536; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa funûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-beyân ve'l-bedî'* (Ürdün: Dâru'l-Furkân li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 2007), 299-309; Ali Bulut, *Bedî' İlmî*, 1. bs (İstanbul: İFAV, 2016), 195-318; Hikmet Akdemir, *Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'*, 2. bs (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021), 301-346.

⁵ Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 11. bs (İstanbul: Gökkuşbu, 2013), 245.

1. Eş Sesslilikle İlgili Söz Sanatları: Cinâs-ı Mümâsil

Belâgat eserlerinde lafzî güzelleştiren sanatlar içinde değerlendirilen cinas, müfâ‘ale bâbından mastar olup benzer, birbirine yakın, aynı cins yapıda olmak vb. demektir. Sülâsî mücerredinin fiil hali birçok sözlükte bulunmamaktadır.⁶ Bu durum, cinasın sülâsî mücerred fiilinin az kullanıldığı veya kullanılmadığı anlamına gelir. Belâgat terimi olarak; anlamları farklı, fakat yazılış ve okunuşları birbiriyle aynı veya birbirine benzeyen iki veya daha çok kelimeyi bir ibarede kullanmaktır. Eğer iki kelime; hareke (şekil/hey’et), harf sayısı, harf nevisi (cinsi/türü) ve harflerin tertibi yönüyle birbirinin aynısı olduğunda bu cinasa, cinâs-ı tâtîm (tam cinas) denilmekte; bu dört husustan herhangi birinde eksiklik olup kelimeler birbirine benzediğinde bu cinas, cinâs-ı gayr-i tâtîm (tam olmayan cinas) diye isimlendirilmektedir.⁷

Örneğin; وَيَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ بِكَادُ سَنًا
بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ يَغْلِبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَأُولِي الْأَبْصَارِ
(gibi bulut)lardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir. Bu bulutların şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri alacak. Allah, geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.”⁸ ifadelerinde ilk ayetin sonundaki الْأَبْصَارِ kelimesi gözler; ikinci ayetin sonundaki الْأَبْصَارِ kelimesi basiret ve derin görüş manasındadır. Her iki kelime hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi yönünden birbirinin aynısı olduğundan dolayı bu cinasa, cinâs-ı tâtîm denilmiştir.

Her ne kadar farklı tasnifleri bulunsa da⁹ cinâs-ı tâtîm; cinâs-ı mümâsil, cinâs-ı müstevfâ ve cinâs-ı mürekkeb olarak üç kısma ayrılabilir. Cinâs-ı tâtîm’in birinci kısmı olan cinâs-ı mümâsil’de lafız bakımından birbirinin aynısı olan kelimeler; isim, fiil ve harf yönüyle de aynı olur.¹⁰ Mesela yukarıdaki ayette الْأَبْصَارِ kelimelerinin ikisi de çoğul isim olduğundan dolayı bu ayette cinâs-ı mümâsil vardır.

⁶ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tezhîbü'l-lüğa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2001), 10:312; Muhammed el-İfrîkî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3. bs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 6:43; Muhammed Mürtezâ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Daru'l-Hidaye, 1965), 15:515; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü'l-vesît* (Mısır: Dâru'd-Da‘ve, t.y.), 1:140; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemü'l-lüğati'l-'arabiyyeti'l-muâsıra* (Suudi Arabistan: Âlemü'l-kütüb, 2008), 1:404; Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 2022), 171.

⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, 288; Hüseyin b. Muhammed Tîbî, *et-Tibyân fi İlmi'l-me‘âni ve'l-bedî' ve'l-beyân* (Beyrut: ‘Alemlü'l-Kütüb - Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987), 480; Sa’düddîn Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhü telhîsi'l-miftâhi'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 682; Merâğî, *‘Ulümü'l-belâğa*, 354; Y. Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2017), 162-163; Cüneyt Eren ve Vecih Uzunoğlu, *Arapça Belâgat Hülâsatu'l-Belâğa* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012), 100-101; Mehmet Sadi Çögenli, *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'*, 2. bs (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 96-97.

⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, çev., *Kur‘ân-ı Kerîm Meâlî*, 12. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 24:43-44.

⁹ Ayşe Meydanoğlu, “Arap Dili ve Belâgati’nda Cinâs Sanatı,” *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10, no. 1 (2019): 159-161.

¹⁰ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, 288-289; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 131; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 683; Merâğî, *‘Ulümü'l-belâğa*, 354; Habenneke, *el-Belâgati'l-'Arabiyye*, 488; Muhammed Ahmed

Eş sesli sözcüklerde gerçekleşen cinâs-ı mümâsil'de iki aynı sözcükten biri, diğerinden doğan yan anlam (anlam çoğalması) veya mecazi anlam olmaz. Her iki sözcük, temel olarak kabul edilen iki farklı anlamı içerir. Ayrıca sözcüklerin yazılışı, okunuşu ve türleri aynıdır. Bu durum, cinâs-ı mümâsili diğer cinaslardan ayıran özelliktir. Örneğin;

قَوْمٌ لَوْ أَنَّهُمْ ارْتَأَضُوا لَمَا قَرَضُوا أَوْ أَنَّهُمْ شَعَرُوا بِالنَّقْصِ مَا شَعَرُوا

“Onlar öyle kavimdir ki; hazırlık yapsalar bile şiir yazamazlardı. Veya bir eksikliği hissetseler, şiir söyleyemezlerdi.”

beytinde¹¹ شَعَرُوا fiili ilk geçtiği yerde hissetmek, ikinci geçtiği yerde şiir söylemek anlamında iki defa kullanılmıştır. شعر fiilinin her iki farklı anlamı kelimenin aslından olup yazılışları, okunuşları ve türleri aynı olarak iki kelime arasında sesteşlik bulunmaktadır. İki kelimedenden biri diğerinin mecazi kullanımını veya ilk anlamdan tevellüt eden ikinci anlam olmadığından dolayı burada cinâs-ı mümâsil vardır.

2. Ses Özdeşliğiyle İlgili Söz Sanatları

Cinâs-ı mümâsil dışında cinâs-ı tâm'ın diğer kısımları cinâs-ı müstevfâ, cinâs-ı mürekkeb ve alt başlıkları cinâs-ı müteşâbih, cinâs-ı mefrûk, cinâs-ı merfûv ve cinâs-ı müleffak ses özdeşliğiyle ilgili söz sanatlarıdır. Bu kısma dahil olan sanatlarda iki kelimenin yazılışı, okunuşu ve kelime türleri birbirinden farklı olduğu için kelimeler arasında eş seslilik bulunmamakta, fakat söyleyiş/telaffuz aynı olmaktadır. Bu sebeple bu sanatlarda sadece ses özdeşliği/aynılığı bulunmaktadır.

2.1. Yazılışları ve Okunuşları Aynı, Türleri Farklı Olan Müfred-Müfred Kelimeler: Cinâs-ı Müstevfâ

Cinâs-ı tâm'ın ikinci kısmı olan cinâs-ı müstevfâ; hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi itibarıyla birbirinin aynısı olan iki kelimenin isim, fiil veya harf olmaları açısından birbirinden farklı olmaları anlamına gelmektedir.¹² Abbâsî şairlerinden İbn Künâse (ö. 207/823) oğluna yazdığı mersiyede;

وَسَمَّيْتُهُ يَحْيَى لِيَحْبَا فَلَمْ يَكُنْ إِلَى رَدِّ أَمْرِ اللَّهِ فِيهِ سَبِيلُ

“Ben ona yaşaması için Yahya ismini verdim. Allah'ın takdiri dışında bir yol yoktur.”¹³

Kâsım ve Muhyiddin Dîb, 'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî (Lübnan: Müessesetü'l-Hadise li'l-Kitâb, 2003), 115; Atîk, 'İlmü'l-Bedî', 197.

¹¹ Atîk, 'İlmü'l-Bedî', 199; Medine Üniversitesi Komisyonu, ed., el-Belâğa I el-beyân ve'l-bedî' (Suudi Arabistan: Câmî'atü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, t.y.), 494.

¹² Hatîb el-Kazvîni, el-Îzâh, 289; Hatîb el-Kazvîni, Telhîsu'l-miftâh, 131; Teftâzânî, el-Mutavvel, 683; Merâgî, 'Ulûmü'l-belâğa, 354; Habenneke, el-Belâğatü'l-'Arabiyye, 2:489; Kâsım ve Dîb, 'Ulûmü'l-belâğa, 115; Atîk, 'İlmü'l-Bedî', 200; Hâşimî, Cevâhiru'l-belâğa, 326.

¹³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, Târihü'l-İslâm, 2. bs (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'arabî, 1993), 14:357.

beytinde birinci بِحَبِي kelimesinde oğlu *Yahya*'yı, ikinci بِحَبَا kelimesinde *yaşıyor* fiilini kastetmiştir. Anlamları farklı olan bu iki kelime; hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi yönünden birbirinin aynısı olmuştur. Fakat bu iki kelimededen ilki özel isim, ikincisi fiil-i muzârî olup cinâs-ı müstevfâ vardır. Bu tür cinaslarda iki farklı kelime çeşidinin telaffuzları aynı olduğu için ses özdeşliği gerçekleşmiştir.

2.2. Yazılışları ve Okunuşları Aynı Olan Müfred-Mürekkebe Kelimeler: Cinâs-ı Müteşâbih

Cinâs-ı tâm'ın üçüncü kısmı olan cinâs-ı mürekkebe; hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi itibarıyla birbirinin aynısı olan iki kelimededen birinin veya her ikisinin iki kelimededen oluşması demektir.¹⁴ Cinâs-ı mürekkebe kendi içinde alt başlıklara ayrılır. Bu alt başlıklar cinâs-ı müteşâbih, cinâs-ı mefrûk,¹⁵ cinâs-ı merfûv¹⁶ ve cinâs-ı müeffak'tır.¹⁷ Hatîb el-Kazvînî'den günümüze belâgat kitapları incelendiğinde bu alt başlıkların zamanla çoğaldığı, örneğin Ali Bulut'un cinâs-ı müeffak'ı mürekkebe cinasın alt başlıkları içinde değerlendirdiği mülhaza edilmiştir.¹⁸

Mürekkebe cinasın alt başlıklarından cinâs-ı müteşâbih, biri müfred, diğeri mürekkebe olan iki kelimenin yazılış ve okunuşlarının aynı olmasıdır.¹⁹ Örneğin şair Ebû'l-Feth el-Büstî'nin (ö. 400/1010);

إِذَا مَلَكَ لَمْ يَكُنْ دَا هِبَةً فَدَعُهُ فَدَوْلُهُ دَا هِبَةً

“Sultan, ihsan sahibi biri olmadığında -Ondan bahsetme!- devleti kalıcı olmaz.”²⁰

beytinde دَا هِبَةً *ihsan sahibi* ve دَا هِبَةً *giden* kelimeleri kullanılmıştır. İlk mısradaki geçen دَا هِبَةً *sahip* ve دَا هِبَةً *ihsan* kelimelerinden oluşan دَا هِبَةً sözü, beytin ikinci mısraındaki دَا هِبَةً *gidici* kelimesiyle hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi yönünden aynı olmuş ve cinâs-ı müteşâbih diye isimlendirilmiştir. Telaffuzları aynı biri müfred, diğeri mürekkebe (iki kelimededen oluşan) bu iki kelimedede ses özdeşliği bulunmaktadır.

¹⁴ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 289-290; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, 131; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 683-84; Merâğî, *Ulûmü'l-belâğa*, 355; Kâsım ve Dîb, *Ulûmü'l-belâğa*, 115; Atîk, *İlmü'l-Bedî*, 202; İsmâüddîn İsfarayînî, *el-Atvel Şerhu telhîs-i miftâhi'l-'ulûm* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 1:113.

¹⁵ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 289-290; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, 131-132.

¹⁶ Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 684-685; Abdülmüte'âl Sa'îdî, *Büğyetü'l-idâh li telhîs-i'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, 17. bs (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 4:541; Muhammed b. 'Arafe Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî 'alâ muhtasari'l-me'âni* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.), 4:159; Yahyâ b. Hamza Müeyyed-Billâh el-'Alevî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2002), 2:188.

¹⁷ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 329; Atîk, *İlmü'l-Bedî*, 214; Bulut, *Bedî' İlmî*, 206.

¹⁸ Bulut, *Bedî' İlmî*, 206.

¹⁹ Düsûkî, *Hâşiyetü'd-Düsûkî*, 4:157; İsfarayînî, *el-Atvel*, 1:113.

²⁰ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Se'âlibî, *Lübâbü'l-âdâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 214.

2.3. Yazılışları Farklı, Okunuşları Aynı Olan Mürekkeb-Mürekkeb İfadeler: Cinâs-ı Mefrûk

Mürekkeb cinas olan ifadelerin okunuşları aynı olup yazılışları birbirinden farklı olduğunda cinâs-ı mefrûk olur. Şair Ömer b. Alî el-Mutavva‘î'nin (ö. 440/1048);

لَا تَعْرَضَنَّ عَلَيَّ الرَّوَاةَ قَصِيدَةً مَا لَمْ تُبَالِغْ قَبْلُ فِي تَهْذِيبِهَا
فَمَتَى عَرَضْتَ الشَّعْرَ غَيْرَ مُهَذَّبٍ عَدُوهُ مِنْكَ وَسَاوِسًا تَهْذِي بِهَا

“Öncesinde iyice gözden geçirmeden (şiir) ravilerine kaside arz etme!

Şiiri gözden geçirmeden (ravilere) sunarsan, bu şiirleri bilinçsiz söylenmiş sayıklamalar olarak algırlar.”²¹

beyitleri bu duruma örnek verilebilir. Zira ilk beytin sonundaki تَهْذِيبِهَا sözü, تَهْذِيبِ gözden geçirme manasındaki mastar ve ها zamirinden; ikinci beytin sonundaki تَهْذِي تَهْذِي sözü ise تَهْذِي sayıklamak fiili ve ها zamirinden meydana gelmiştir. İlk ifade bitişik yazılırken ikinci ifade ayrı yazılıp her iki ifadenin okunuşları aynıdır. Bu sebeple buradaki mürekkeb cinas, cinâs-ı mefrûk'tur. Her iki ifadenin telaffuzu aynı olduğu için bu tür yerlerde ses özdeşliği vardır.

2.4. Yazılışları Farklı, Okunuşları Aynı Olan Mürekkeb-Mürekkeb Cüz İfadeler: Cinâs-ı Merfûv

Mürekkeb cinas ifadelerden biri başka bir kelime veya harfle birlikte cinası oluşturduğunda, cinâs-ı merfûv diye isimlendirilir. Diğer bir deyişle, cinasın iki tarafından biri müstakil ifade, diğeri başka bir kelimenin parçasıyla birlikte cinası oluşturduğunda, cinâs-ı merfûv olmaktadır. Abbasi dönemi şairi Harîrî'nin (ö. 516/1122);

فَلَا تَلْهُ عَن تَذْكَارِ ذَنْبِكَ وَاِبْنِكَ بِدَمْعِ يُحَاكِي الْمُرْنَ حَالَ مَصَابِيهِ
وَمِثْلَ لِعَيْنَيْكَ الْجَمَامَ وَوَقْفَعَهُ وَرُوعَهُ مَلْقَاهُ وَمَطْعَمَ صَابِيهِ

“Günahlarını hatırlamaktan vazgeçme! Yağmur yağdıran bulutlar gibi gözyaşı dökerek (günahlarına) ağla!

Gözlerinde ölümü, (ölümün) gelişini, (ölümle) karşılaşmanın dehşetini ve acısını canlandır!”

beyitleri bu duruma örnektir.²² Zira birinci beytin sonundaki مَصَابِيهِ ifadesi; mastar olarak مَصَابِي dökülmek ismi ve هِ zamirinden mürekkeptir. İkinci beytin sonundaki مَصَابِي ifadesinde baştaki mim harfi مَطْعَمَ kelimesinin sonundaki harftir. مَصَابِي sözcüğü

²¹ Sa'îdî, *Büğyetü'l-îdâh*, 4:542; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2:490; Hasen İsmâil Abdurrâzık, *min Kadâyâ'l-belâğati ve'n-nakdi 'inde Abdülkâhir el-Cürçânî* (Suudi Arabistan: Evkâfü Abdullah b. Türkî ed-Dahyân el-Hayriyye, 1981), 1:251.

²² Sa'îdî, *Büğyetü'l-îdâh*, 4:541; Bahâüddîn es-Sübki, *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi telhisi'l-miftâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 2:285; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 328; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2:490; Kâsım b. Ali Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1983), 203.

acı meyvesi olan bir ağaç anlamında isim ۹ ise zamirdir. Buna göre ilk beytin sonu ile ikinci beytin sonu hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi itibarıyla birbirinin aynısı olmakta, fakat ikinci ifadede önceki kelimeden bir harf ile sağlandığı için cinâs-ı merfûv vardır. Bu tür cinaslarda iki ifadenin söylenişi aynı olduğu için ses özdeşliği bulunmaktadır.

2.5. Yazılışları ve Okunuşları Aynı Olan Mürekkebi-Mürekkebi İfadeler: Cinâs-ı Müleffak

Cinâs-ı tâm'ın her iki tarafı mürekkebi olup en az iki kelimeden oluştuğunda cinâs-ı müleffak olur. Muteahhir belâgat bilginleri bu cinası, diğer kısımlara ilave etmişlerdir.²³ İbrâhîm et-Tenûhî'nin (ö. 342/953);

فَلَمْ تَضِعِ الْأَعَادِي قَدْرَ شَانِي وَلَا قَالُوا فَلَانٌ قَدْرَ رَسَانِي

“*Ne düşmanlarım itibarımı kırabildi ne de kimse “Falanca rüşvet aldı” diyebildi...*”²⁴

ifadeleri örnek verilebilir. Çünkü قَدْرَ شَانِي ile قَدْرَ رَسَانِي üçer kelimeden meydana gelmiştir. Bu ifadeler; hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi yönüyle birbirinin aynısı ve üç kelimeden mürekkebi olduğu için cinâs-ı müleffak vardır. Cinâs-ı müleffak olan yerlerde iki ifadenin söylenişinin aynısı olması, bu sanatı ses özdeşliğiyle ilgili söz sanatları kısmına dahil etmemizi sağlamıştır.

3. Ses Benzerliğiyle İlgili Söz Sanatları: Cinâs-ı Gayr-ı Tâm, Seci ve Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem

Cinâs-ı tâm'da zikredilen hareke, harf sayısı, harf çeşidi ve harf tertibi hususlarından biri eksik olduğunda bu tür cinasa, cinâs-ı gayr-ı tâm denilmektedir.²⁵ Cinâs-ı gayr-ı tâm'da iki ifade telaffuz yönüyle birbirinin benzeri, cinâs-ı tâm'da birbirinin aynısı olur. Arap belâgati kitaplarında farklı cinâs-ı gayr-ı tâm tasnifleri yapılmıştır. Bunlar arasında Abdülaziz Atîk'in *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-Bedî'*, Abdurrahmân Hasen Habenneke'nin *el-Belâgati'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fûnûnühâ* ve Ali Bulut'un *Belâgat: Meânî, beyân, bedî* taksimlerinin diğerlerine göre daha tertipli olduğu mülahaza edilerek çalışmamızda bu tasnifler göz önünde bulundurulmuştur. Cinâs-ı gayr-ı tâm; harf çeşidi, harf sayısı, hareke ve harf sırası yönünden iki kelime arasında fark bulunmasına göre kısımlara ayrılır. Bu tür cinaslarda iki kelime arasında harf çeşidi, harf sayısı, hareke ve harf sırası

²³ İbn Abdilhak 'Umerî, *Dürrerü'l-ferâidi'l-müstahsene fi şerhi menzûmeti İbni's-Şihne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018), 380; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 329; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 215.

²⁴ Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yâni'd-dehr* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 5:127; Abdül'azîz b. Muhammed Selmân, *Mevâridü'z-zamân li durûsi'z-zemân, Hutab ve hikem ve ahkâm ve kavâ'id ve mevâ'iz ve âdâb ve ahlâk-u Hassân*, 30. bs (Riyad: Hayır kurumu adına vekaleten İbrâhîm b. 'Alî el-'Üde, t.y.), 5:225.

²⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, 290; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 687; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 355; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 205; Bulut, *Bedî' İlmî*, 206.

itibarıyla basit farklar bulunduğu için çalışmamızda cinâs-ı gayr-ı tâm, ses benzerliğiyle ilgili söz sanatları içinde değerlendirilmiştir.

Ses benzerliğiyle ilgili bir diğer husus, fâsılaların (nesir ifadelerde tamlama, cümlede veya ibaredeki son kelime) sonlarındaki harflerin (revî) birbirinin aynısı olmasıyla ilgilidir. Bu açıdan seci sanatı çalışmamızda fâsılalardaki harf benzerliğiyle ilgili söz sanatları kısmından sayılmıştır. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem, seci olan yerlerde sondan önceki bir harf(ler)te veya harekede geldiği için bu tasnifte lüzûm-ı mâ lâ yelzem'e de yer verilmiştir.

3.1. Kelimelerdeki Söyleyiş Benzerliğiyle İlgili Söz Sanatları

İki kelime arasındaki ses/söyleyiş benzerliği, cinâs-ı gayr-ı tâm sanatında gerçekleşir. Telaffuz yönüyle birbirine benzeyen iki kelime arasında harf çeşidi, harf sayısı, hareke ve harf sırası açısından az bir farklılık bulunmasına göre cinâs-ı gayr-ı tâm alt başlıklara ayrılır. Şöyle ki; cinâs-ı gayr-ı tâm'da iki kelimedeki farklı harfler, mahreç yakınlığı ve uzaklığına göre cinâsı muzâri' veya cinâs-ı lâhik olur. İki kelimedeki harflerin sayısı birbirinden farklı olduğunda cinâs-ı nâkis olup nakıs olan cinâsın; cinâs-ı merdûf, cinâs-ı müktenif ve cinâs-ı mutarref kısımları bulunur. İki kelimedeki hareke ve sükunlarda bir farklılık olduğunda cinâs-ı muharref denilir. İki kelime arasında harflerin sıralanışı açısından bir farklılık bulunduğu ise cinâs-ı kalb-i kül veya cinâs-ı kalb-i ba'z diye isimlendirilir.

3.1.1. Harf Sayısı-Sırası ve Harekesi Aynı Olup Harf Çeşidi Farklı Olan Kelimeler: Cinâs-ı Muzâri' ve Cinâs-ı Lâhik

İki kelime; harf sayısı, hareke ve harf sırası yönünden aynı, fakat harf çeşidi (nevisi) açısından farklı olduğunda, cinâs-ı muzâri' veya cinâs-ı lâhik kısımlarına ayrılır.

İki kelimedeki farklı harfler mahreç yönüyle birbirine benzer ve yakın olduğunda cinâs-ı muzâri' denilmektedir.²⁶ En'âm sûresinde; *وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْهَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ* "Onlar başkalarını ondan (Kur'an'dan) alıkoyarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar. Onlar farkına varmaksızın, ancak kendilerini helâk ediyorlar."²⁷ ayetindeki *يَنْهَوْنَ* alıkoyarlar ve *يَنْهَوْنَ* uzak kalırlar kelimelerinde hemze ve he harfleri arasında fark bulunmakla birlikte iki kelimenin harf sayısı, harekesi ve harf sırası aynıdır. Farklı olan iki harfin mahreçleri Arap diline göre boğaz harflerinden olup birbirine yakın olduğu için bu ayette cinâs-ı muzâri' vardır.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 291; Kâsım ve Dîb, 'Ulümü'l-belâğa, 117; Atîk, 'İlmü'l-Bedî', 205; Abdurrâzık, *min Kadâyâ'l-belâğa*, 252-253.

²⁷ En'âm, 6:26.

İki kelimedeki farklı harflerin mahreçleri birbirine uzak olduğunda ise cinâs-ı lâhik olur.²⁸ Âdiyât sûresinde; **وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ**; “Hiç şüphesiz buna kendisi de şahittir. Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”²⁹ ayetindeki **شَهِيدٌ** şahittir ve **شَدِيدٌ** çok katıdır kelimelerinde he ve dal harfleri arasında fark bulunmakla birlikte iki kelimenin harf sayısı, harekesi, ve harf sırası aynıdır. İki harften he harfî Arap diline göre boğaz harflerinden, dal harfî lisân (dil) harflerinden olup mahreçleri birbirinden uzak olduğu için cinâs-ı lâhik denilmiştir. Belâgat kitaplarında cinâs-ı lâhik'e verilen bir diğer örnek; **ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ** “Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.”³⁰ ayeti olup³¹ **تَفْرَحُونَ** şımarmanız ve **تَبْرَحُونَ** böbürlenmeniz kelimelerinde ف ve م harfleri arasında fark bulunmaktadır. Fakat ف ve م harfleri şefeh (dudak) harflerinden olduğu için bu örneğin cinâs-ı lâhike değil, cinâs-ı muzârî'ye verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

3.1.2. Harf Sırası-Çeşidi ve Harekesi Aynı Olup Harf Sayısı Farklı Olan Kelimeler: Cinâs-ı Merdûf, Cinâs-ı Müktenif ve Cinâs-ı Mutarref

İki kelime; harf çeşidi, hareke ve harf sırası bakımından aynı olup harf sayısı birbirinden farklı olduğunda cinâs-ı nâkıs olur. Bu tür cinasa, nâkıs denilmesinin nedeni, iki kelimedenden birinin harf sayısının diğerinden az olması sebebiyledir.³² Belâgat kitaplarında konuyla ilgili farklı tasnifler yapılarak alt başlıklar kullanılmıştır. Ayrıca bazı kavramların tanımı bir müelliften diğerine değişiklik göstermiştir.³³ Bu durumu göz önünde bulundurarak bir taksim yapmak gerekirse, cinâs-ı nâkıs üç kısma ayrılır. Eğer iki kelime arasında fazla olan harf kelimenin başında olduğunda cinâs-ı merdûf, kelimenin ortasında olduğunda cinâs-ı müktenif, kelimenin sonunda ise cinâs-ı mutarraf diye isimlendirilmektedir.³⁴

Örneğin; **وَأَنْتَ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ** “Bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk edilmiş, Rabbinedir.”³⁵ ayetinde **السَّاقُ** bacak ve **المَسَاقُ** sevk edilme kelimelerindeki farklılık harf sayıları itibarıyla olup **المَسَاقُ** kelimesinde mim

²⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 292; Kâsım ve Dîb, *'Ulümü'l-belâğa*, 117-18; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 205-6; Hasen İsmâîl Abdurrâzık, *el-Belâğatü's-sâfiye fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006), 187.

²⁹ Âdiyât, 100/7-8.

³⁰ Mü'min, 40/75

³¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 292; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 205-206; Bahâüddîn es-Sübki, *'Arûsü'l-efrâh*, 2/289; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 4/168; İsferyânî, *el-Atvel*, 1:114.

³² Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 206; Abdurrâzık, *el-Belâğatü's-sâfiye*, 188; Abdurrâzık, 254.

³³ Örneğin; Sekkâkî cinâs-ı muzârî' ve cinâs-ı mutarrafı birbiriyle eş değer tutarken, Hatîb el-Kazvînî cinâs-ı müzeyyel'i; “iki kelime arasındaki harf sayısı en az iki tane olandır” ifadeleriyle tanımlamış ve bu farklılıklar günümüz Arap belâgati eserlerinde artarak devam etmiştir. bkz: Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 291; Tîbî, *et-Tibyân*, 482; Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa*, 356; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 206-207.

³⁴ Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 206; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2:493; Bulut, *Bedî' İlmî*, 210-211.

³⁵ Kıyâmet, 75/29-30.

harfî fazladır. Fazla olan harf kelimenin başında olduğu için iki kelime arasında cinâs-ı merdûf vardır.

Diğer bir örnekte السَّكَرَانِ بِلْدَاتِ دُنْيَاهُ هُوَ الْمَجْنُونُ وَهُوَ لَا يَصْنَعُ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ رَبُّبِ الْمُنُونِ “Dünyanın lezzetleriyle sarhoş olan cinnet halindedir. Ona felaket gelmediği sürece (bu cinnet halinden) uyanmaz.” sözündeki الْمَجْنُونُ deli ve العَلَمَانِ zaman ve ecel manasında olup الْمَجْنُونُ kelimesinin ortasında ج harfî diğer kelimeye göre fazla olduğu için cinâs-ı müktenif bulunmaktadır.

Şair İbnü’l-Fârız’ın (ö. 632/1235);

أَشْكُرُ وَأَشْكُرُ فِعْلَهُ فَأَعْجَبَ لَشَاكٍ مِنْهُ شَاكِرٌ

“Ona şikayette bulunuyor, ona şükrediyorum. Ona şükreden ve şikayette bulunamı garipse!”³⁶

beyti ise cinâs-ı mutarraf için verilen örneklerdendir. Zira bu beyitte شَاكٍ şikayet eden ve شَاكِرٌ şükreden kelimeleri harf sayısı açısından mukayese edildiğinde شَاكِرٌ sözcüğünün sonundaki ر fazladan gelmiştir. Fazla olan harf kelimenin sonunda olduğu için cinâs-ı mutarraf olmuştur.

3.1.3. Harf Sayısı-Sırası-Çeşidi Aynı Olup Harekesi Farklı Olan Kelimeler: Cinâs-ı Muharref

İki kelime; harf çeşidi, harf sayısı ve harf sırası bakımından aynı olup hareke ve sükûn yönüyle birbirinden farklı olduğunda cinâs-ı muharref denilmiştir.³⁷ Saffât sûresinde; وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ فَأَنْظَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ “Andolsun, biz onlara da uyarıcılar göndermiştik. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu!”³⁸ ayetlerinde مُنْذِرِينَ uyarıcılar ve مُنْذَرِينَ uyarılanlar kelimeleri arasında hareke açısından fark bulunup harf çeşidi, harf sayısı ve harf sırası bakımından aynı olduğundan dolayı buradaki cinas, cinâs-ı muharref’tir.

Bazı modern belâgat kitaplarında bu alt başlık içinde cinâs-ı musahhaf adında bir cinas türü daha zikredilmiştir. Her ne kadar bu cinasla ilgili tanımlar birbirinden farklılık gösterse de harf çeşidi, harf sayısı, harf sırası ve hareke-sükûn bakımından iki kelime aynı olup noktaları birbirinden farklı olduğunda bu cinas türü ortaya çıkmaktadır.³⁹ Ebû Firâs Hamdânî’nin (ö. 357/968);

مِنْ بَحْرِ شِعْرِكَ أَعْتَرَفْتُ وَبِفَضْلِ عِلْمِكَ أَعْتَرَفْتُ

³⁶ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edebe ve gâyetü’l-ereb* (Beirut: Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl – Dârü’l-Bihâr, 2004), 1:71; Şâkir b. Meğâmis Betlûnî, *Nefhu’l-ehzâr fî muntehabâtü’l-ehzâr* (Beirut: el-Matba’atü’l-Edebiyye, 1986), 26.

³⁷ Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 328; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2:491; Abdurrâzık, *min Kadâyâ’l-belâğa*, 256.

³⁸ Saffât, 37/72-73.

³⁹ Müeyyed-Billâh el-‘Alevî, *et-Tirâz li esrârü’l-belâğa*, 2:190; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 328; Abdurrâzık, *min Kadâyâ’l-belâğa*, 1:257; Hâmid Avnî, *el-Minhâcü’l-vâdih li’l-belâğa* (el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, t.y.), 184.

“*Senin, deniz (gibi olan) şiirinden avuçluyorum. İlminin üstünlüğünü itiraf ediyorum.*”⁴⁰

beyti konuyla ilgili verilen örneklerden biridir. Birinci mısraın sonundaki أُعْتَرَفْتُ avuçluyorum ve ikinci mısraın sonundaki أُعْتَرَفْتُ itiraf ediyorum kelimeleri ع ve غ harflerinin noktasız veya noktalı olması yönünden birbirinden farklı olduğu için cinâs-ı musahhaf olmuştur. Aslında harflerdeki nokta farklılıkları Arap dilinde harf farklılıkları manasına geldiği için, böyle bir kısmın cinâs-ı lâhik içinde değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağını düşünüyoruz.

3.1.4. Harf Sayısı-Çeşidi ve Harekesi Aynı Olup Harf Sırası Farklı Olan Kelimeler: Cinâs-ı Kalb-i Kül ve Cinâs-ı Kalb-i Ba‘z

İki kelime; harf çeşidi, harf sayısı ve hareke-sükûn bakımından aynı olup harf sırası/tertibî birbirinden farklı olduğunda cinâs-ı kalb diye isimlendirilir. Bu tür cinaslarda iki kelimenin harflerinin tertibi birbirinin ya tam zıttı olur ya da bazı harflerin sırası birbirinden farklıdır. Birinci durum söz konusu olduğunda cinâs-ı kalb-i kül, ikinci durum yani iki kelimedede bazı harflerin tertibi farklı olduğunda cinâs-ı kalb-i ba‘z diye isimlendirilir.⁴¹ Ahnef b. Kays’ın (ö. 67/686-87);

حُسَامُكَ فِيهِ لِلْأَحْبَابِ فُتْحٌ وَرُمْحُكَ فِيهِ لِلْأَعْدَاءِ حَنْفٌ

“*Senin kılıcın dostlar için bir fetihtir. Mızrağın ise düşmanlar için ölümdür.*”⁴²

beyti örnek verilebilir. Zira bu beytin ilk mısraının sonundaki فُتْحٌ fetih kelimesinin harflerinin sıralanışı, ikinci mısraın sonundaki حَنْفٌ ölüm kelimesinin harflerinin sıralanışının tam tersi olduğu için burada cinâs-ı kalb-i kül vardır. Benzer durum Müddessir sûresindeki وَرَبِّكَ فَكْبُرٌ “*Rabbini yücelt.*” ayetinde söz konusu olup رَبِّكَ ifadesindeki harflerin sıralanışı, كَبُرٌ kelimesindeki harf tertibinin tam zıddıdır.

Bir başka örnekte şair;

إِنَّ بَيْنَ الضُّلُوعِ مِثِّي نَارًا تَتَلَطَّى فَكَيْفَ لِي أَنْ أُطِيقَا
فَبِحَقِّي عَلَيْكَ يَا مَنْ سَقَانِي أَرْحِيقَا سَقَيْتَنِي أَمْ حَرِيقَا

“*Benim kaburga kemiklerim arasında tutuşan bir ateş var. Nasıl (bu duruma) tahammül edebilirim?*”

⁴⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi fînûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 7:94; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 1:86.

⁴¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 292; Hatîb el-Kazvînî, *Telhisü'l-miftâh*; Merâğî, 'Ulûmü'l-belâğa, 356-357; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 496-497; Kâsım ve Dîb, 'Ulûmü'l-belâğa, 118; Atîk, 'İlmü'l-Bedî', 211.

⁴² Müeyyed-Billâh el-'Alevî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâğa*, 3:53; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2:496.

*Allah aşkına ey saki! (Meyhaneci) bana verdiği şarap mıydı yoksa kor ateş mi?*⁴³

ifadelerini kullanmıştır. İkinci beyitte geçen *حريقا* şarap ve *حريقا* yangın kelimelerindeki harflerin hepsi değil, sadece ilk ve ikinci harfler yer değiştirdiği için burada cinâs-ı kalb-i ba'z olmuştur.

Cinâs-ı kalb ile ilgili olarak bir müelliften diğerine değişen ve burada zikretmediğimiz kavramlar ve alt başlıklar bulunmakta olup⁴⁴ bu alt başlıkları cinâs-ı kalb-i kül ve cinâs-ı kalb-i ba'z kısımlarında toplamak mümkündür.

3.2. Fâsılalardaki Söyleyiş Benzerliğiyle İlgili Söz Sanatları

Fâsılalarla ilgili söz sanatlarından en çok bilineni seci sanatıdır. Seci, fâsıla sonlarındaki harflerin aynı olması demektir. Fâsılalardaki söyleyiş benzerliğiyle ilgili diğer söz sanatı lüzûm-ı mâ lâ yelzem, seci olan yerlerde sondan önceki harflerin veya hareketlerin aynı olmasıdır. Bu itibarla seci lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatlarında ses benzerliği bulunmaktadır.

3.2.1. Fâsılların Sonundaki Bir Harfin Aynı Olması: Seci

Sülâsî mücerredin üçüncü bâbından master olan seci, güvercin ve kumrunun ötmesi, devenin üzüntüyle ritmik ses çıkarması, kafiyeli söz ve kafiyeli konuşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ Belâgat terimi olarak; fâsıla (nesir ifadelerde tamlamadaki, cümledeki veya ibaredeki son kelime) sonlarındaki harflerin (revî) birbirinin aynısı olmasıdır. Şiirdeki kâfiye kavramına tekabül eden seci,⁴⁶ sıfat veya isim tamlamaları, kısa veya uzun cümleler veya ibarelerdeki kelimelerin son harflerinde, diğer bir deyişle fâsılların son harfinde gerçekleşir.

Seci sanatı bir taraftan nesir ifadeler için kullanılırken; fâsılalardaki vezinlerin birbiriyle uyumuna değinilmesi itibarıyla diğer taraftan şiir ve aruz ilmi ile de irtibatlı olmaktadır. Seci sanatının aruz ilmiyle olan bağı ve seci kelimesinin güvercin ötüşü gibi anlamlara gelmesi nedeniyle bazı belâgat bilginleri Kur'ân-ı Kerîm'deki secili ifadeler için fâsıla sözcüğünün kullanılmasını tercih etmiştir.⁴⁷

⁴³ Üsâme b. Münkiz, *el-Bedî' fî nakdi 'ş-şi'r* (B.A.E.: Vizâratü's-sekâfeti ve'l-irşâdü'l-kavmî, t.y.), 33; 'Abdülmelik b. Muhammed Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1983), 3:479.

⁴⁴ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 292-293; Tîbî, *et-Tibyân*, 485-86; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 688-89; Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa*, 357-358; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 497; Kâsım ve Dîb, *'Ulümü'l-belâğa*, 118-119; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 213-215; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 328-329.

⁴⁵ Muhammed b. Ebû Bekir Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 5. bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye - ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 1999), 142; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 21:181-182; Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, 417.

⁴⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 431; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 296; Tîbî, *et-Tibyân*, 502; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 695; Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa*, 360; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2:503; Atîk, *'İlmü'l-Bedî'*, 215; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 330.

⁴⁷ Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2:504; Abbâs, *'İlmü'l-beyân ve'l-bedî'*, 306; Ali Bulut, *Belâgat: Meânî, beyân, bedî'*, 2. bs (İstanbul: İFAV, 2014), 317.

Secili ifadelerde sözün ahengi ve ritmi ön planda olup söz daha yumuşak olmakta ve kulağa hoş gelmektedir. Örneğin Tûr sûresindeki; وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْنُورٍ فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ “Tûr’a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba, “Beyt-i Ma’mur”a, andolsun ki”⁴⁸ ayetlerinin sonu ر harfiyle bitmiş ve aynı harfle biten ayetlerin sonu fasıla konumunda olmuştur.

Seci, belâgat müelliflerinin çoğunluğuna göre mutarraf, murassa ve mütevâzi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Birinci kısım olan mutarraf seci; iki veya daha çok fâsıladaki vezinlerin birbirinden farklı, fakat son harflerinin (revîlerinin) aynı olmasıdır.⁴⁹ Nûh sûresindeki; مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا “Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz? Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.”⁵⁰ ayetlerinde ilk fâsıla olan وَقَارًا saygınlık kelimesi ikinci fâsıla olan أَطْوَارًا evreler kelimesinden vezin olarak farklıdır. Fakat iki kelimenin son harfi ر harfi (revî) ile bitmektedir.

Secinin diğer kısmı murassa‘ seci; iki veya daha çok ibarede, kelimelerdeki vezinlerin, fâsılalardaki son harfin ve fâsılalardan önceki kelimelerin son harfinin (tamamının veya çoğunun) birbiriyle uyumlu ve aynı olması demektir.⁵¹ İnfîtâr sûresinde; إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ “Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler.”⁵² ayetlerinde fâsılalardaki son harf م, fâsılalardan önceki kelimelerin son harfi ve vezinler aynıdır. Bu sebeple bu iki ayette murassa‘ seci bulunmaktadır.

Secinin üçüncü kısmı mütevâzi seci; iki veya daha çok fâsıladaki vezinlerin ve son harflerin (revî) birbirinin aynısı olmasıdır.⁵³ Vâkıa sûresindeki; فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنضُودٍ وَظِلِّ مَمْدُودٍ “(Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede...”⁵⁴ ayetlerinde fâsılalardaki son harf د ve vezin birbirinin aynısı olup fâsılalardan önceki kelimelerin son harfi ve vezni birbirinden farklıdır. Mütevâzi secinin murassa‘ seciden farkı; birincisinde vezin ve son harf uyumu sadece fâsıla olan kelimedede olurken ikincisinde fâsıla ve fâsıladan önceki kelimeler arasında vezin ve son harf uyumu gerçekleşir.

Klasik dönem belâgat bilginlerinden Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) murassa‘ seci yerine müvâzene sanatını secinin alt başlığı olarak ve mütevâzin ismiyle

⁴⁸ Tûr, 52/1-4.

⁴⁹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 296; Tîbî, *et-Tibyân*, 502-503; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 695; Merâğî, *’Ulümü’l-belâğa*, 361; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 330-331; Akbaş, *Arapça Belâgat*, 170-172.

⁵⁰ Nûh, 71/13-14.

⁵¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 296; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 330-331; Merâğî, *’Ulümü’l-belâğa*, 361; Habenneke, *el-Belâgatü’l-’Arabiyye*, 505.

⁵² İnfîtâr, 82/13-14.

⁵³ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 296; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 695-696; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 331; Merâğî, *’Ulümü’l-belâğa*, 361; Habenneke, *el-Belâgatü’l-’Arabiyye*, 505-506.

⁵⁴ Vâkıa, 56/28-30.

kullanırken⁵⁵ bazı müellifler secinin kısımlarına meştûr seciyi ilave etmişlerdir.⁵⁶ Müvâzene sanatı, fâsılların aynı vezinde gelmesiyle ilgili olduğu⁵⁷ ve ses benzerliği bu sanatta gerçekleşmeyebileceği için bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Seci ve cinas arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir: Seci; sıfat veya isim tamlamalarının, kısa-uzun cümlelerin veya ibarelerdeki kelimelerin son harfi (kafiye), vezinleri ve ahengi ile ilgiliyken cinas; iki veya daha çok kelime arasındaki hareke ve harflerin aynı veya benzer olmasını konu edinmektedir.

3.2.2. Fâsılların Sonundaki İki veya Daha Çok Harfin Aynı Olması: Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem

Gerekli olmayanı gerekli kılmak anlamına gelen lüzûm-ı mâ lâ yelzem'deki lüzûm kelimesi; bir şeyi bırakmamak, bir şeyden ayrılmamak, sürekli kalmak, zorunlu ve kaçınılmaz olmak, gereksinim ve ihtiyaç gibi anlamlara gelmektedir. Bu sanatın diğer adları; teşdîd, i'nât, tazmîn ve iltizâm'dır.⁵⁸ Belâgat ilminde; seci olan yerlerde revî harflerinden önceki harflerin veya hareketlerin birbirinin aynısı olması demektir. Örneğin; إقرأ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ *“Yaratılan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak”dan yarattı.”*⁵⁹ ayetlerinde ilk fâsıladaki خَلَقَ yarattı ve ikinci fâsıladaki عَلَقٍ alak kelimelerinin sonları ق harfiyle secili olarak gelmiştir. Her iki kelimedede son harften önceki harf ve hareke birbirinin aynısı olarak ل geldiği için seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem bulunmaktadır.

Lüzûm-ı mâ lâ yelzem, sadece sondan önceki bir harfte değil, sondan önceki birden fazla harfte de olabilir. A'râf sûresindeki; إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ *“Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar. Şeytanlara kardeş olanlara gelince, şeytanlar onları azgınlığının içine çekerler, sonra da bundan hiç geri durmazlar.”*⁶⁰ ayetlerinin sonundaki تَذَكَّرُوا gözlerini açarlar ve لا يُقْصِرُونَ hiç geri durmazlar kelimelerinde sondan önceki birden fazla harf ve hareke birbirinin aynısı olduğundan dolayı lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatı gerçekleşmiştir.

Bu sanattaki uyum bazen harekede olmaksızın sadece sondan önceki harfte olur. Şöye ki; إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ *“Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler.”*⁶¹ âyetlerinde ilk fâsıladaki الْقَمَر ay ve ikinci fâsıladaki مُسْتَمِرٌّ süregelen kelimelerinin sondan önceki م harfi aynı, fakat hareke farklıdır. Bazen de bu

⁵⁵ Tîbî, *et-Tibyân*, 504.

⁵⁶ Meştûr seci; Şiir beyitlerinde, ilk mısraın kafiyesinin ikinci mısra ile uyuşmayıp farklı olması demektir. bkz: Atîk, *‘İlmü'l-Bedî'*, 220; Kâsım ve Dîb, *‘Ulûmü'l-belâğa*, 109; Eren ve Uzunoglu, *Arapça Belâğat*, 105.

⁵⁷ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 299; Tîbî, *et-Tibyân*, 504; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 700; İsferyânî, *el-Atvel*, 2:479; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 331; Merâğî, *‘Ulûmü'l-belâğa*, 364.

⁵⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 703.

⁵⁹ Alak, 96/1-2.

⁶⁰ A'râf, 7/201-202.

⁶¹ Kamer, 54/1-2.

durumun zıttı olarak uyum sondan önceki harfte değil, sadece harekede olur. Müddessir sûresinde; *يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَتَيْبَاتِكَ فَطَهِّرْ* “Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır.” âyetlerindeki fâsılalarda sondan önceki harfler birbirinden farklı, fakat hareketler aynıdır.

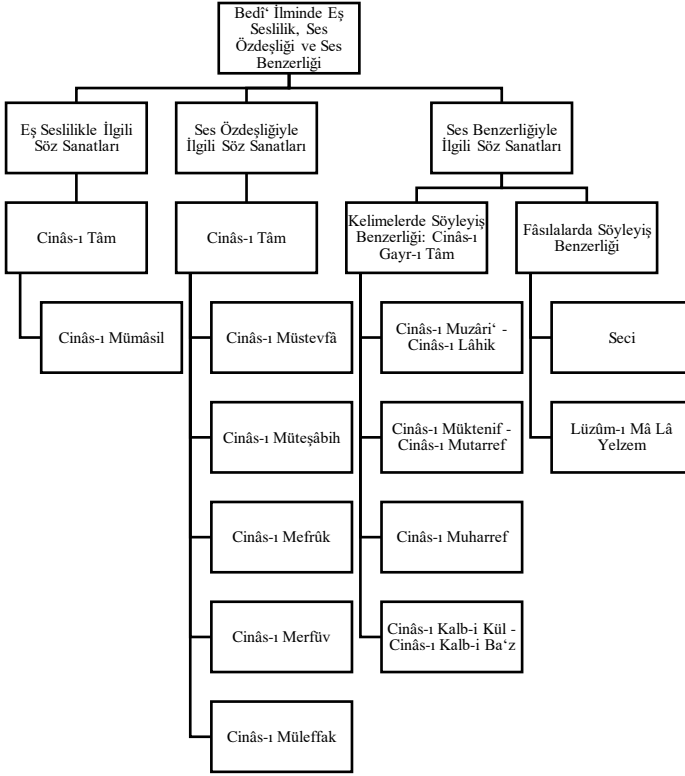
Lüzûm-ı mâ lâ yelzem, seciye bağlı bir sanat türü olup lüzûm-ı mâ lâ yelzem'in bulunduğu yerde seci bulunur. Fakat secinin bulunduğu yerde lüzûm-ı mâ lâ yelzem bulunmayabilir. Kanaatimizce seciyi oluşturan revî harflerinden önceki harflerin veya hareketlerin aynı olması vb. durumlar seci olmadan kendi başına bir sanat teşkil etmediği veya fâsılların son harflerinde gerçekleşen seci, önceki harflerde aranmadığı için bu sanatın lüzûm-ı mâ lâ yelzem diye isimlendirildiği düşünülmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere lüzûm-ı mâ lâ yelzem, bir taraftan seciyle, diğer taraftan secinin alt başlığı *mütevâzî seci* ile de yakın bir sanattır. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem'in mütevâzî seciden farkı, birincisinde kelimelerin aynı vezinden gelmesi şart değilken ikincisinde aynı vezinden gelme şartı bulunmaktadır. Bu sebeple lüzûm-ı mâ lâ yelzem'in secinin alt başlığı olması mümkündür.

Bazen bir örnek birden fazla bedî' sanatı için verilebilmekte, diğer bir deyişle bir ibarede birden fazla bedî sanatı olabilmektedir. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem ile ilgili olan Alak sûresindeki ilk iki âyette; kelimenin tekrar edilmesi yönüyle terdîd sanatı, fâsıla sonundaki harflerin aynı olması cihetiyle seci ve fâsıladan önceki harflerin aynı olması itibarıyla da lüzûm-ı mâ lâ yelzem bulunmaktadır. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem'in gelme şekillerini aşağıdaki şema ile özetleyebiliriz:

Eş seslilik, ses özdeşliği ve ses benzerliği ışığında cinas, seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatları incelendiğinde şematik yapı şu şekildedir:

SONUÇ

Bu çalışmada, Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvîni'nin bedî ilmindeki lafız ve mana taksimi esas alınarak lafzî güzelleştiren sanatlardan eş sesslilik, ses özdeşliği ve ses benzerliğiyle ilgili olanlar incelenmiş ve bu sanatlarla ilgili yeni bir tasnif yapılmaya çalışılmıştır. Bu tasnif ışığında, lafzî güzelleştiren sanatlardan cinâsın bazı alt başlıklarının eş sesslilikle, bazısının ses özdeşliğiyle, bazısının ise ses benzerliğiyle ilgili olduğu fikrine ulaşılmıştır.

Klasik tasnife göre cinâs, cinâs-ı tâ'm ve cinâs-ı gayr-ı tâ'm olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bu çalışmada cinâs-ı tâ'm'ın ilk kısmı olan cinâs-ı mümâsil'de iki farklı temel anlamı olan eş sesli sözcükler konu edildiğinden dolayı bu sanat, eş sesslilikle ilgili söz sanatları kısmında değerlendirilmiştir. Cinâs-ı tâ'm'ın diğer kısımları cinâs-ı müstevfâ ve cinâs-ı mürekkeb ve alt başlıkları cinâs-ı müteşâbih, cinâs-ı mefrûk, cinâs-ı merfûv ve cinâs-ı müleffak', çalışmamızın ikinci kısmı olan ses özdeşliğiyle ilgili sanatlar bölümündedir. Zira bu cinâslarda iki farklı ifadenin sesi/söylenişi birbirinin aynısı olduğundan dolayı bu sanatlara, ikinci kısımda yer verilmiştir.

Araştırmamızın üçüncü kısmı ses benzerliğiyle ilgili söz sanatları olup cinâs-ı gayr-ı tâ'm, seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem bu kısma dahil olmuştur. Ses benzerliğiyle

İlgili söz sanatları kendi içinde; kelimelerdeki söyleyiş benzerliği ve fâsılalardaki söyleyiş benzerliği olarak iki kısımdır. Cinâs-ı gayr-ı tâm'ın alt başlıkları, kelimelerdeki söyleyiş benzerliği kapsamına giren sanatlardır. Nitekim aralarında bu tür bir benzerlik bulunan iki kelime bir harfin çeşidi farklı olduğunda cinâs-ı muzâri' veya cinâs-ı lâhik; bir harfin sayısı farklı olduğunda cinâs-ı merdûf, cinâs-ı müktenif veya cinâs-ı mutarref; bir harfin harekesi farklı olduğunda cinâs-ı muharref; harf sırası farklı olduğunda cinâs-ı kalb-i kül veya cinâs-ı kalb-i ba'z olmaktadır. Cinâs-ı gayr-ı tâm'da aralarında az bir fark bulunan iki kelime arasındaki bu benzerlik, bu sanatın kelimelerdeki ses/söyleyiş benzerliğiyle ilgili söz sanatları kısmında değerlendirilmesini sağlamıştır. Ses benzerliğiyle ilgili söz sanatlarının diğeri, fâsılalardaki söyleyiş benzerliğinden kaynaklı olup seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem bu kısma dahil olmuştur. Zira fâsılalardaki son harf, aynı olduğunda seci; fâsılalardaki son harfle birlikte bir önceki harf veya hareke aynı olduğunda lüzûm-ı mâ lâ yelzem sanatı gerçekleşir.

Bu çalışmada, telaffuz/ses merkeze alınıp yeni bir tasnif yapılarak lafzı güzelleştiren sanatlara farklı bir perspektifle bakılması hedeflenmiştir. Yapılan bu tasnifle birlikte cinâsın bazı alt başlıklarının eş seslilikle, bazısının ses özdeşliği veya ses benzerliğiyle; seci ve lüzûm-ı mâ lâ yelzem'in ise sadece ses benzerliğiyle ilgili söz sanatları olduğu sonucuna varılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâğa fînûnühâ ve efnânühâ: İlmü'l-beyân ve'l-bedî'*. Ürdün: Dâru'l-Furkân li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2007.
- Abdurrâzık, Hasen İsmâîl. *el-Belâğatü's-sâfiye fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006.
- Abdurrâzık, Hasen İsmâîl. *Min Kadâyâ'l-belâğati ve'n-nakdi 'inde Abdülkâhir el-Cürcânî*. Suudi Arabistan: Evkâfü Abdullah b. Türkî ed-Dahyân el-Hayriyye, 1981.
- Akbaş, Y. Fatih. *Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2017.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'*. 2. bs. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.
- Altuntaş, Halil, ve Muzaffer Şahin, çev. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. 12. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Atîk, Abdülaziz. *fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, t.y.

- Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâğa*. 5 cilt. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, t.y.
- Bâ Mahreme, Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh. *Kilâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yâni'd-dehr*. 6 cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008.
- Bahâüddîn es-Sübkî. *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Betlûnî, Şâkir b. Meğâmis. *Nefhu'l-ezhâr fi müntehabâti'l-ezhâr*. Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 1986.
- Bulut, Ali. *Bedî' İlmi*. 1. bs. İstanbul: İFAV, 2016.
- Bulut, Ali. *Belâgat: Meânî, beyân, bedî'*. 2. bs. İstanbul: İFAV, 2014.
- Cârim, Alî, ve Mustafa Emîn. *el-Belâğatü'l-vâdiha: el-Beyân el-me'ânî el-bedî'*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- Çögenli, Mehmet Sadi. *Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'*. 2. bs. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Düsûkî, Muhammed b. 'Arafe. *Hâşiyetü'd-Düsûkî 'alâ muhtasari'l-me'ânî*. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- Ebû Mansûr es-Se'âlibî, 'Abdülmelik b. Muhammed. *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1983.
- Eren, Cüneyt, ve Vecih Uzunoğlu. *Arapça Belâgat Hülâsatu'l-Belâğa*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. 15 cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Habenneke, Abdurrahmân Hasen. *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Üsûsühâ ve 'ulûmühâ ve fînûnühâ*. 2 cilt. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Harîrî, Kâsım b. Ali. *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1983.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-Beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- Hatîb el-Kazvîni, Celâlüddîn. *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Hatîb el-Kazvîni, Celâlüddîn. *Telhîsu'l-miftâh*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- İbn Hicce el-Hamevî. *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*. Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl – Dârü'l-Bihâr, 2004.
- İbn Manzûr, Muhammed el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. 3. bs. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İsferâyîni, İsmâüddîn. *el-Atvel Şerhu telhîs-i miftâhi'l-'ulûm*. 2 cilt. Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, t.y.
- Kâsım, Muhammed Ahmed, ve Muhyiddîn Dîb. *'Ulûmü'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*. Lübnan: Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003.
- Medine Üniversitesi Komisyonu, ed. *el-Belâğa I el-beyân ve'l-bedî'*. Suudi Arabistan: Câmi'atü'l-Medîneti'l-'Âlemiyye, t.y.

- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *'Ulûmü'l-belâğa -el-Beyân-el-Me'ânî-el-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1993.
- Meydanoğlu, Ayşe. "Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı." *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10, no. 1 (2019): 155-167.
- Mustafa, İbrahim, Ahmed Zeyât, Hâmid Abdülkâdir, ve Muhammed en-Neccâr. *el-Mu'cemü'l-vesît*. 2 c. Mısır: Dâru'd-Da've, t.y.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2022.
- Müeyyed-Billâh el-'Alevî, Yahyâ b. Hamza. *et-Tirâz li esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2002.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-edeb*. 33 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lügati'l-'arabiyyeti'l-muâsıra*. 4 cilt. Suudi Arabistan: Âlemü'l-kütüb, 2008.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. 5. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye - ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 1999.
- Sa'îdî, Abdülmüte'âl. *Büğyetü'l-îdâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. 17. bs. 4 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005.
- Saraç, Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. 11. bs. İstanbul: Gökkubbe, 2013.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-. *Lübâbü'l-âdâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1997.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr. *Miftâhu'l-'ulûm*. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1987.
- Selmân, Abdül'azîz b. Muhammed. *Mevâridü'z-zam'ân li durûsi'z-zemân, Hutab ve hikem ve ahkâm ve kavâ'id ve mevâ'iz ve âdâb ve ahlâk-u Hassân*. 30. bs. Riyad: Hayır kurumu adına vekaleten İbrâhîm b. 'Alî el-'Ûde, t.y.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Mutavvel Şerhü telhîsi'l-miftâhi'l'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2013.
- Tîbî, Hüseyin b. Muhammed. *et-Tibyân fî 'İlmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb - Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987.
- 'Umerî, İbn Abdilhak. *Dürerü'l-ferâidi'l-müstahsene fî şerhi menzûmeti İbni's-Şihne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018.
- Ûsâme b. Münkiz. *el-Bedî' fî nakdi's-şi'r*. B.A.E.: Vizâratü's-sekâfeti ve'l-irşâdü'l-kavmî, t.y.
- Zebîdî, Muhammed Mürtezâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 cilt. Kuveyt: Daru'l-Hidaye, 1965.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhü'l-İslâm*. 2. bs. 52 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'arabî, 1993.